

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ І ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ КЛІЄНТАМИ

Петрюк І. М.

У статті висвітлюються основні види професійних знань та групи базових умінь і навичок, які формуються у соціальних педагогів та соціальних працівників у процесі вишівської освіти. Визначена ієрархія компетентностей для роботи із соціально дезадаптованим клієнтом.

Ключові слова: соціальний працівник, соціальний педагог, дезадаптація, компетенція, рівні компетенції.

В статье раскрыты основные группы профессиональных знаний и группы основоположных учений и навыков, которые формируются у социальных педагогов и социальных работников в процессе вузовского образования. Определена иерархия компетентностей для работы с социально дезадаптированным клиентом.

Ключевые слова: социальный работник, социальный педагог, дезадаптация, компетенция, уровни компетенции.

The article elucidates the main kinds of professional knowledge and sets of basic skills social pedagogues and social workers acquire in the process of higher education. The hierarchy of competencies for work with socially maladjusted clients has been determined.

Key words: social worker, social pedagogue, maladjustment, competency, levels of competency.

Постановка проблеми. Однією з важливих проблем сучасної соціальної роботи і соціальної педагогіки є організація кваліфікованої допомоги клієнтам з ознаками соціально-психологічної, шкільної та інших видів дезадаптації. Під дезадаптацією розуміють такий стан індивіда, "за якого він виявляється неспроможним задовольнити власні потреби, самоствердитись і самореалізуватись прийнятним для даного середовища засобом і тому зазнає страждань, або порушує встановлені норми та правила поведінки, задовольняючи свої потреби способом, який завдає шкоди йому та оточуючому середовищу" [5, с. 57]. Дезадаптація є наслідком порушення процесу активного пристосування до умов соціального середовища, тому для дезадаптованих клієнтів є характерною неадекватна до вимог оточення поведінка, безпорадність, неврівноважений психічний стан тощо. Проблеми, які стають причиною їх звертання по допомогу, у переважній більшості мають комплексний характер і важко класифікуються. Наприклад, дезадаптована особа може бути безробітною, переживати сімейні конфлікти, відчувати самотність і дефіцит спілкування, зловживати алкоголем та мати серйозні проблеми зі здоров'ям. Або ж це може бути соматично ослаблений і педагогічно занедбаний школяр-напівсирота з відставанням у навчанні, що перебуває у стресовому стані та має проблеми у спілкуванні з однолітками. Соціальний працівник чи соціальний педагог повинен насамперед правильно діагностувати усі складові проблеми такого клієнта і надати йому ефективну кваліфіковану допомогу. Успіх цієї допомоги прямо залежить від готовності спеціаліста до роботи з клієнтами такого типу, яка у свою чергу залежить від якості професійної підготовки фахівця у процесі вишівського навчання. В українських вишах, як і у більшості європейських вищих шкіл, у підготовці працівників соціальної сфери реалізується "компетентнісний підхід", під яким в теорії професійної освіти розуміють спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості. Його результатом є формування загальної компетентності фахівця, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості. Така характеристика має сформуватися в процесі навчання і містити знання, вміння, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості [1].

Аналіз досліджень і публікацій. Останніми роками дуже багато дослідників вивчає теорію і практику управління якістю освіти у вищій школі України та за кордоном. Ними розкрито сутність, критерії й показники якості освіти, висловлено цікаві пропозиції щодо її забезпечення у вишівському навчанні, створення системи забезпечення якості освіти (Т. Алексєєнко, Н. Борисова, В. Сушанко, Н. Сумцова, В. Єдронова, Д. Чернилевський, О. Леванцова). У наукових працях цих та інших вчених проаналізовані складові елементи системи якості освіти – організацію навчального процесу, контроль якості освіти, удосконалення педагогічної майстерності, заходи з управління і матеріально-технічну базу. Вирішальним фактором якості освіти автори називають підвищення ефективності процесу

навчання шляхом застосування активних форм і методів, комп'ютеризації освітнього процесу і організації самостійної роботи студентів.

Поняття "компетентнісна освіта" (Competency-Based Education) виникло у США наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст., його підґрунтям стали вимоги бізнесу і підприємництва щодо випускників вищих навчальних закладів стосовно їх невпевненості і браку досвіду при інтеграції та застосуванні знань у процесі прийняття рішень у конкретних ситуаціях. У Великобританії концепція компетентнісно зорієнтованої освіти з 1986 р. була взята за основу національної системи кваліфікаційних стандартів і отримала офіційну підтримку керівництва. Відтак вже у 1997 р. в рамках Федерального статистичного департаменту Швейцарії та Національного центру освітньої статистики США й Канади було започатковано програму із визначення та відбору компетентностей.

Протягом останніх 25 років у США, Канаді, Великій Британії, Франції, Німеччині, Новій Зеландії, Австрії, Росії, Україні, Угорщині, Румунії, Латвії, Литві та інших державах розгорнулася дискусія навколо проблеми забезпечення гармонійної взаємодії людини з інформаційно-технологічним суспільством, яке швидко розвивається і вимагає від неї певних знань, умінь та компетентностей. Ці питання стали у центрі уваги міжнародних організацій, що працюють у сфері освіти, а саме: ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Рада Європи, Організація Європейського співробітництва та розвитку, Міжнародний департамент стандартів та ін. При цьому основним пріоритетом діяльності Програми розвитку Об'єднаних Націй є сприяння реалізації Цілей розвитку тисячоліття ООН, затверджених на саміті 2000 р., де важливим компонентом стала реалізація проекту "Освітня політика та освіта "рівний – рівному" (ПРООН), у рамках якого ініційовано низку дискусій, що стосуються модернізації змісту освіти та формування у молоді ключових компетентностей [3].

Міжнародною комісією Ради Європи було сформульовано перелік ключових компетенцій з використанням логічно визначеного ряду: вивчати – шукати – думати – співпрацювати – діяти – адаптуватись. Також робочою групою з підготовки звіту Європейській раді в Стокгольмі та Єврокомісією визначений перелік восьми ключових компетенцій для навчання упродовж життя, якими повинен володіти кожний європеєць, він включає: навички рахування та письма (компетенція в галузі рідної мови); базові компетентності в галузі математики, природничих наук та технологій (математична і фундаментальна природничо-наукова та технічна компетенції); іноземні мови (компетенція в сфері іноземних мов); використання інноваційних технологій, або інформаційні та комунікаційні технології (комп'ютерна компетенція); здатність та вміння навчатись (навчальна компетенція); соціальні навички (міжособистісна, міжкультурна та соціальна компетенції, а також громадянська компетенція); підприємницькі навички (компетенція підприємництва); загальна культура та етика (культурна компетенція) [1].

Узагальнивши здобутки європейських і вітчизняних учених, учасники робочої групи з питань запровадження компетентнісного підходу, створеної в рамках проекту ПРООН "Освітня політика та освіта "рівний – рівному", запропонували орієнтовний перелік з 7 ключових компетентностей: уміння вчитися, загальнокультурної, громадянської, підприємницької, соціальної, здоров'язберігаючої, компетентності з ІКТ [2, с. 88].

Компетентнісний підхід у системі вищої та загальної середньої освіти є предметом наукового дослідження вітчизняних науковців – І. Драча, І. Бабин, П. Бачинського, Н. Бібік, Г. Гавришак, І. Гудзик, Н. Дворнікової, Я. Кодлюк, О. Локшиної, С. Ніколасенко, О. Овчарук, Л. Пильгун, О. Пометун, І. Родигіна, К. Савченко, О. Садівник, Л. Сень, С. Сисоевої, О. Ситник, Т. Смагіної, Г. Терещук, С. Трубачевої, Н. Фоменко та інших.

Проблема визначення феноменології соціальної та шкільної дезадаптації і вибору доцільних стратегій соціально-педагогічної та психологічної підтримки дезадаптованих осіб останнім часом також набирає все більшої актуальності та все частіше стає предметом наукового дослідження. Явище протилежне адаптації – дезадаптація – трактується науковцями як процес, пов'язаний з переключенням з одних умов життя й, відповідно, звиканням до інших (Л. Н. Бережнова). Вчені Г. Ф. Кумаріна, М. Е. Вайнер, Ю. Н. В'юнкова, І. Ф. Дем'яньєва, Р. В. Овчарова, Н. Ю. Максимова, Л. В. Дзюбо та ін. досліджують соціальну дезадаптацію школярів і доводять, що діти відчувають стан дезадаптації при систематичному шкільному навчанні, причому вже на ранніх його етапах. Серед найбільш універсальних проявів дезадаптації називають емоційні порушення, невротичні реакції та стани (Н. Н. Заваденко, А. С. Петрухин, Н. Г. Мангеліс, Т. Ю. Успенська, Н. Ю. Суворіна, Т. Х. Борисова); проблеми важковихованості та труднощів у навчанні (Н. Ю. Максимова, В. М. Оржеховська, Н. В. Вострокнутов, Р. В. Овчарова); медико-біологічні, патохарактерологічні та соціопатичні дисфункції, які ускладнюють процес соціальної адаптації в будь-якому віці (О. І. Захаров, В. Н. Арбузова та ін.). Ціла низка досліджень присвячена питанням розробки змісту, форм та технологій соціальної роботи з дезадаптованими клієнтами (В. М. Оржеховська, Н. Ю. Максимова, Т. Д. Молодцова та ін.) Однак, що стосується

підготовки фахівців до здійснення взаємодії з соціально дезадаптованими клієнтами та організації їм соціально-педагогічної допомоги, то, на нашу думку, даний напрям досліджений недостатньо.

Мета даної наукової статті – з'ясувати провідні компетентності, які мають бути сформовані в процесі вищівського навчання у фахівця з соціальної роботи та соціальної педагогіки, спрямовані на реалізацію ним специфічної ролі спеціаліста у сфері соціальної дезадаптації. Реалізація мети передбачає розв'язання наступних **завдань**: розмежування понять "компетентність" і "компетенція" у сфері підготовки фахівців; визначення базових виробничих функцій, а також професійних, соціально-виробничих та соціально-побутових завдань соціального педагога і працівника в рамках їх взаємодії з дезадаптованими клієнтами; з'ясування ієрархії компетентностей, які здатні забезпечити спеціалістові можливість реалізувати визначені функції та розв'язувати поставлені завдання, працюючи з проявами соціальної дезадаптації.

Виклад основного матеріалу. Вчені розмежують поняття "компетентність" і "компетенція". У вітчизняній літературі компетентність визначена як: "певний психічний стан, що дозволяє діяти самостійно та відповідально; здібність і вміння виконувати певні трудові функції; наявність спеціальної освіти, широкої загальної та спеціальної ерудиції, постійне підвищення своєї професійної підготовки; професійну підготовленість і здатність суб'єкта праці до виконання завдань й обов'язків повсякденної діяльності; потенційну готовність розв'язувати завдання "зі знанням справи" [5, с. 107–108]. В той же час під компетенцією розуміють сферу діяльності, в якій фахівець виявляє певні знання, уміння, здібності та професійно важливі якості. "Компетенція – це область відповідальності та визначених повноважень" [5, с. 108]. Компетенція також трактується як задана норма, вимога до підготовки фахівця, а компетентність – як сформована якість, результат діяльності, "надбання" студента [1].

Таким чином, цілком поділяючи думку про те, що компетентність можна визначити як рівень досягнень фахівця у сфері певної компетенції [5, с. 108], спробуємо інтерпретувати ці поняття з точки зору даної дослідницької проблеми. Отже, уся діяльність фахівця, так само як і його відповідальність та повноваження, що здійснюються у рамках соціально-педагогічної взаємодії з дезадаптованим клієнтом, визначаються нами як специфічна сфера (одна із складових) компетенції соціального педагога/працівника. Її широта визначається необхідним обсягом знань та навичок (компетентностей), необхідних для виконання специфічної місії – супроводу та підтримки соціальної адаптації клієнта. До складових цієї специфічної сфери професійної компетенції належать: підтримка стабільності життя дезадаптованих осіб, задоволення потреб у повноцінній самореалізації та розвитку, надання допомоги в подоланні дезадаптивних якостей і підвищенні здатності вирішувати проблеми та задовольняти потреби, забезпечення соціально-правового захисту, представництво інтересів тощо. Визначаємо декілька рівнів у даній сфері компетенції – методологічний (розуміння об'єктивних і суб'єктивних чинників проблеми, здатність розробити стратегію її розв'язання, володіння відповідними методами роботи), інформаційний (необхідний обсяг професійних знань, умінь та навичок), комунікативний (навички спілкування та взаєморозуміння), соціальний (здатність до співпраці, вміння розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях, вміння визначати ролі в соціальній ситуації тощо), культурологічний (система цінностей та ідеалів, модель поведінки, діяльності та спілкування).

Професійна компетентність – це базова характеристика діяльності фахівця, яка включає як змістовий (знання), так і процесуальний (уміння) компоненти і має головні суттєві ознаки, а саме: мобільність знань, гнучкість методів професійної діяльності і критичність мислення.

Систему компетентностей в освіті соціальних працівників і соціальних педагогів складають такі: ключові – тобто надпредметні (міжпредметні) компетентності, які визначаються як здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності, ефективно розв'язуючи відповідні проблеми; загальногалузеві – їх набуває студент упродовж засвоєння змісту тієї чи іншої освітньої галузі в усі роки навчання; предметні компетентності – формуються впродовж вивчення того чи іншого предмета [5].

Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра соціальної педагогіки нараховує близько 200 умінь та навичок, які складають професійні компетенції у різних напрямках діяльності.

У межах тієї сфери професійної компетенції, яка пов'язана з соціальною дезадаптацією, фахівець з соціальної педагогіки і соціальної роботи має бути здатним реалізувати наступні виробничі функції: правозахисну, профілактично-дослідницьку, консультативну, комунікативну, організаторську, дозвіллево-виховну, прогностичну, проєктивну, освітньо-методичну, науково-дослідницьку, корекційну, реабілітаційну [4, с. 41–45].

Реалізація даних функцій потребує від спеціаліста цього напрямку здатності до розв'язання наступних професійних, соціально-виробничих та соціально-побутових завдань [6, с. 10]: знаходження способів контакту з дітьми і дорослими; вибір способів проведення консультування, орієнтація на вікові особливості клієнтів, ступінь їх адаптованості в суспільстві; цілеспрямована та планомірна діяльність з колективом школярів та вихованців різних загальноосвітніх та спеціальних закладів; детальне вивчення

особистості, виявлення позитивних і негативних сторін її розвитку, проявів дезадаптації, розпізнавання причин недоліку або відхилень у поведінці індивіда з метою їх усунення; визначення завдань, форм, способів вирішення особистісних і соціальних проблем, застосування технологій соціального захисту і соціальної допомоги, реалізації прав і свобод особистості, використання законів і правових актів з метою надання допомоги і підтримки клієнтів, їхнього захисту; подолання негативних явищ у мікросоціумі, ослаблення антисоціальних впливів на клієнтів, особливо на неповнолітніх, відпрацювання механізмів протидії віктимогенних чинників; виявлення житлово-побутових проблем дезадаптованих дітей, підлітків, молоді; творчий аналіз теорії та практики, критична переробка різних напрямів у соціально-педагогічній та психологічній науках, їх урахування при розробці моделей, алгоритмів та технологій соціально-педагогічної діяльності.

Щоб розв'язувати перераховані соціально-виробничі завдання, студенти повинні оволодіти кількома видами компетентностей. Насамперед функціональними, пов'язаними зі знаннями та фактичним матеріалом і умінням оперувати ними. Функціональні компетентності включають знання основ соціальної політики держави й соціально-правового захисту дитинства, правових актів, які регулюють підтримку сім'ї та захист дитинства, захист інвалідів, обдарованих дітей, основних підходів до розробки і реалізації соціально-психолого-педагогічних програм соціалізації, технологій, форм і методів соціально-педагогічної взаємодії з опікунським середовищем, основ аналізу і проектування соціально-педагогічної роботи, основних напрямів і проблем функціонування опікунсько-виховних установ в Україні та розвинених країнах Заходу, основ психосоматичного здоров'я та здорового способу життя, необхідних у процесі життєдіяльності, навчання, роботи, сімейному вихованні, соціально-психологічній та педагогічній концепції кризових станів особистості, їх типології, форм прояву, етапів, особливостей перебігу, конструктивних та деструктивних стратегій розв'язання життєвих криз [6, с. 5]. Крім теоретичних знань, даний вид професійних компетентностей включає уміння виявляти інтереси й потреби клієнтів, створювати умови для розвитку їх талантів, здійснювати корекцію різних видів девіацій, надавати консультативну допомогу, організовувати групову тренінгову та терапевтичну роботу з дезадаптованими, проводити профілактичну, виховну, корекційну та реабілітаційну роботу з представниками різних вікових та соціальних груп, попереджувати формування дисгармонійних стосунків клієнтів з оточенням [4, с. 45–46].

Формуються функціональні компетенції у майбутніх спеціалістів у процесі вивчення прикладних методик соціально-педагогічної роботи з різними віковими категоріями клієнтів; основ опікунської педагогіки, загальної та соціальної педагогіки, загальної, вікової та педагогічної психології, технологій соціально-педагогічної роботи та ін.

Наступний вид компетентностей – мотиваційні, пов'язані з інтересами та індивідуальним вибором особистості. До них належать навички налаштування на професійну діяльність, встановлення особистих цілей, визначення пріоритетів, орієнтації на загальнолюдські та базові професійні цінності. Вони формуються в процесі вивчення вступу до спеціальності, етичних норм професійної діяльності, а також у процесі усіх видів соціально-педагогічної практики.

Соціальні компетентності, такі як здатність до співпраці, уміння розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях, комунікативні навички, навички встановлення контакту та налагодження професійного спілкування, виховної, профілактичної, реабілітаційної та корекційної роботи, навички взаєморозуміння та уміння функціонувати в гетерогенних групах, формуються усім процесом вишівського навчання, через включення студента у складну систему міжособистісних зв'язків, громадських обов'язків, колективного функціонування.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Компетентнісний підхід в освіті пов'язаний з особистісно зорієнтованим і діяльним підходами до навчання, оскільки стосується особистості студента й може бути реалізованим і перевіреном лише в процесі виконання конкретним студентом певного комплексу дій. Він потребує трансформації змісту освіти, перетворення його з моделі, яка існує об'єктивно, для "всіх" студентів, на суб'єктивні надбання одного студента, що їх можна виміряти.

Дієвим засобом формування ключових компетенцій соціального педагога і працівника для роботи з дезадаптованими клієнтами є також педагогічні технології, які розглядаються як сукупність методів навчання крізь призму релевантних ознак освітніх результатів. А також діагностично поставлені цілі з урахуванням вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики, реалізації освітньо-професійної програми, виконання навчального плану при підготовці фахівців за визначеними галуззю знань, напрямом, спеціальністю, обраною спеціалізацією. Дуже важливо, щоб увесь навчальний процес був зорієнтований на гарантоване досягнення цілей, виконання завдань, щоб відбувався постійний зворотній зв'язок у вигляді поточної і підсумкової оцінки проміжних і кінцевих результатів знань, умінь, практичних навичок випускника ВНЗ із застосуванням систематизованих критеріїв факторно-критеріального аналізу, засобів діагностики, які можуть бути предметом подальшого наукового

дослідження та інтерпретації з метою удосконалення компетентнісного підходу у підготовці фахівців з соціальної роботи та соціальної педагогіки.

Література

1. Бедь В. В. Компетентнісний підхід в системі вищої освіти як пріоритет її модернізації у ВУЗі [Електронний ресурс] / В. Бедь, М. Артьомова. – Режим доступу: <http://www.uuba.org.ua/golovne/kompetentnisniy-pidhid>. – Назва з екрана.
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: / Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина ; за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К. І. С., 2004. – 112 с. – (Бібліотека з освітньої політики).
3. Сень Л. В. Розвиток компетентнісно орієнтованого навчання за кордоном: матеріали Регіонального науково-практичного семінару "Професійні компетенції та компетентності вчителя", (28–29 листопада 2006 р.) / Л. В. Сень ; М-во освіти і науки, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка – Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2006. – С. 14–17.
4. Сидоров В. Діяльність соціального працівника: рольовий аспект / В. Сидоров // Соціальна політика і соціальна робота. – 1999. – № 3–4. – С. 41–80.
5. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / Т. Ф. Алексєєнко, Т. П. Басюк, О. В. Безпалько та ін. ; за заг. ред. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
6. Химинець В. Компетентнісний підхід до професійного розвитку вчителя [Електронний ресурс] / В. Химинець. – 25.08.2010. – Режим доступу: <http://www.zakinppo.org.ua/2010-01-18-13-44-15/233-2010-08-25-07-10-49>. – Назва з екрана.
7. Кваліфікаційна характеристика бакалавра за спеціальністю 6.0101.00 – "Соціальна педагогіка" напряму підготовки 0101 "Педагогічна освіта. Стандарт вищої освіти. – К., 2003. – 189 с.